

Koudela Pál

Belső-Kína mint természetföldrajzi táj a kelet-ázsiai gazdasági régióban

ABSZTRAKT

Igen nehéz Kelet-Ázsiát – akár természeti tájként, akár gazdasági, geopolitikai vagy kultúrrégióként ábrázoljuk – homogén térként meghatározni. Amíg a mai politikai országhatárok semmilyen értelemben sem alkalmasak egy integráns terület körülhatárolására, addig a természetföldrajzi tulajdonságok tisztán meghatározzák a mezőgazdaság kereteit, s fordítva is: az emberi tevékenység hatása a környezetre egyértelmű regionális szempontból. Mindazonáltal van egy másodlagos összefüggés is a történetileg kialakult és átalakított fizikai és gazdasági terület között. Különböző kulturális hatások, mint pl. a rizstermesztés, olyan mezőgazdaságilag egységes régiót hoztak létre, amelynek Japán is része lett, s egyben hozzájárultak számos egyéb kapcsolódó kulturális szokás elterjedéséhez is a szóban forgó térségben. Ez a folyamat alakította az ember környezethez való viszonyát és mentalitását is, mely végső soron visszahatott a gazdaság egyéb területeire is. Ebben a tanulmányban a kelet-ázsiai természeti tájat – szűkebben Belső-Kínát –, ill. annak gazdasági és politikai régió fizikai határait, azok összefüggését igyekszünk körvonalazni, s azon találkozási pontokat megtalálni, ahol a különböző szempontrendszer legközelebb esnek egymáshoz.

ABSTRACT

This is very difficult to eliminate East Asia and define it as homogenous either as a landscape or as an economic, geopolitical or cultural region. While political borders of today countries cannot delimit an integrated area in any sense, physical geographic features clearly determine the frames of agriculture and as its counterpart: human behavior's influence on the environment is evident from a regional viewpoint. Nevertheless, there is a secondary interconnectedness between the historically developed and modified physical and economic area. Various cultural influences, for instance rice cultivation, created an agriculturally homogenous region including Japan but also contributed to the spread of many related cultural traits in the area. This process also formed human relationship to environment and mentality, which finally had feedback on the economy even not related to agriculture at all. In

this study we are going to draw the borders of the physically, economically and politically interrelated East Asian region and landscape – more narrowly China Proper –, and find those points where these different systems of aspects are closest to each other.

Kulcsszavak: Kelet-Ázsia, regionális határok, Kína, Japán, Korea

Keywords: East Asia, Regional boundaries, China, Japan, Korea

BEVEZETÉS

Lehetetlen megkerülni, hogy akár társadalom- vagy gazdaságföldrajzi, akár egyéb kulturális vagy humán regionális szempontokat elemezve ne beszéljünk a táj természetföldrajzi szempontrendszeréről. Már csak azért is alapvető fontosságú, hogy kiindulópontjaink között legalább általános összetevőként figyelembe vegyük azt, hiszen a legtöbb gazdasági regionalizmus sem tehet másképpen: mezőgazdasági együttműködés hogyan jöhetne létre és mi célból pl. éghajlati, termőföld és egyéb szempontok figyelembevétele nélkül? Akármely összetett szempontrendszer szerint igyekszünk makro-régiókat körülhatárolni, az egyes metszetek egymással való összefüggését nem tekinthetjük mellérendelőnek. Különösen így van ez a természetföldrajzi szempontokkal.

Gondolatmenetünk lépéseit elsősorban Belső-Kína jól körvonalazható természetföldrajzi határai és Kelet-Ázsia összetettsége közötti feszültség egyes tényezőire fűzzük fel. A két eltérő terület között az előbbiben létrejött gazdasági jellemzőknek az utóbbira gyakorolt hatását tekintjük a tágabb nagyrégió legfőbb összetartó erejének. Ha újra gondoljuk a kelet-ázsiai természeti tájat meghatározó, körvonalazó tulajdonságokat, s azokat, melyek szűkebben Belső-Kínát fizikai határok közé szorítják, akkor két fontos szempontot kell egyszerre figyelembe vennünk. Az egyik, hogy nehéz egy vagy akár több földrajzi tulajdonságot is figyelembe véve magát a régiót pontosan határokkal ellátni. A másik, hogy a természeti adottságok mellett a kevésbé lankás folyóvölgyek vagy az igen alacsony természetes csapadékkal ellátott, s öntözéssel kiegészített szárazabb vagy éppen teraszos művelésű területek szintén hozzá tartoznak az adott területhez, még akkor is, ha ez már az emberi tevékenység és a természeti folyamatok kölcsönhatásaként formálódott. Így egy évezredes múltú gazdasági területet kapunk, mely alapját képezheti egy még összetettebb kulturális régió körvonalainak is, melyet éppen a természetet formáló jellegzetes emberi tevékenységek közvetítése, hatásköre jelöl ki (PAP N. 2005).

Maga a táj fogalma legegyszerűbben morfológiai megfontolások alapján értelmezhető, a geomorfológia maga is éppen a fizikai, kémiai és biológiai folyamatok által létrehozott topográfiai jellemzők kialakulásával és fejlődésével foglalkozik, s annak várható változásait igyekszik modellezni (SUMMERFIELD, M. 1991). A földfelszín s annak alakulása egészen a szerkezetképző tektonikai változásokig vezethető vissza, s ezzel természetes táj, vagyis természetföldrajzi régió meghatározását adja. Ne érezzük nagyon távol magunkat Kelet-Ázsia regionális körülhatárolásától. A partvidékek kialakulása egyértelműen tektonikai folyamat eredménye, s az államok határainak pontos meghatározásában ez ma igen időszerű geopolitikai kérdés. Gondoljunk csak a Dél-kínai-tenger kapcsán folyó vitára. A hat ország vitájában meghatározó az UNCLoS *Kizárólagos gazdasági övezet* fogalmi meghatározása, hiszen ebből következik a természeti erőforrások kizárólagos felhasználásának övezete, ill. a *kontinentális self* pontos körülhatárolása, határainak egzakt megrajzolása. Erre a kétszáz tengeri

mérföldes sávra vonatkozik az ásványkincsek kizárólagos kiaknázása (UN 1982). Japán tengerpartja 29 751 km hosszú, vagyis a *Kizárólagos gazdasági övezete* négy és fél millió négyzetkilométer: ez a hatodik legnagyobb ilyen terület a világon és a tizenkétszerese az ország szárazföld területének (JCG 2015). A felségterületek ilyenén meghatározása elsősorban éppen a természeti erőforrások vagy stratégiai megfontolások miatt okoz nemzetközi feszültséget, ám befolyásolja a nemzetközi vándorlást, s az országok közötti kapcsolat alakulásával a migrációs politikát is. A morfológiai meghatározás mikéntje – és valós jellemzői – ilyen közvetlenül befolyásolják a gazdasági és geopolitikai lehetőségeket.

A táj meghatározása természetesen további összetevőket nyer a természeti folyamatok révén: víz, szél, jég és tűz, ill. a kémiai és biológiai folyamatok alakítják a földfelszín tulajdonságait. Mindezekhez kapcsolódnak az általános geológiai folyamatok s a klimatikus összetevők befolyásoló szerepe is. Már maga a táj értelmezése is magában hordozza a régióval való rokonítás lehetőségét. Ha a tájat nem deduktív felépítményként, hanem szerves fizikai entitásként fogjuk fel, akkor is szükséges azon jellemzők vagy földrajzi tényezők pontosítása, amelyekkel az egyes tájakat meghatározhatjuk, elkülöníthetjük egymástól, s amelytől mégiscsak mentális konstrukció lesz belőlük. A Carl Troll féle interpretáció szerint maga a táj járul hozzá, hogy természeti és kulturális ökoszisztémákat definiálhassunk (TROLL, C. 1950; TURNER, M. et al. 2001). A tulajdonságok adva vannak, tehát értelmetlen ismeretelméleti kérdést csinálni abból, hogy a felsorolt tényezők vagy a felszín, éghajlat, talaj, vegetáció és hidrográfiai szempontok viszonylagossá vagy antropocentrikussá teszik-e a táj értelmezését (NEEF, E. 1967; HAASE, G.–RICHTER, H. 1983).

Nem igyekszünk sem diszciplináris, sem egyéb teoretikus boncolgatásokba bonyolódni, csupán az egyes megközelítési keretek összefüggésére vagyunk kíváncsiak. Leegyszerűsítve tehát azt is mondhatnánk, hogy Kelet-Ázsia éghajlata évezredekken keresztül meghatározta annak mezőgazdaságát, s így gazdaságát is. Mindez viszont fontos szempont lehet a Kína-központú világ mai jelentőségének megértésében is, akkor is, ha ma már nem a mezőgazdaság a meghatározó ágazat a térségben.

TERMÉSZETFÖLDRAJZI HATÁROK ÉS POLITIKAI ALAKULATOK

Abban a háromszögben, ami Szibéria, Délkelet-Ázsia és a pacifikus térség közé szorítja vizsgálandó területünket, a mérsékelt övi éghajlat a leggyakoribb, északon hideg, délen enyhe téllal és meleg nyárral; noha részletesebben szemügyre véve a vizsgált térség túlnyúlik a térítőn, és éghajlata is ennél sokkal-sokkal változatosabb. Ugyanakkor az esőzések nagyobb része nyáron hull le, ezzel lehetővé téve az intenzív mezőgazdálkodást a növekedési időszakban, a Jangce futásától délre és Japánnak a déli részén akár kettő vagy akár háromszori aratással is egy évben. Az éghajlat szerint tehát jól körvonalazható a térség: a nyári monszun párás levegőt hoz az Indiai és Csendes-óceán felől, míg a télen keletkező hideg és száraz levegők a tenger felé fűjják a kelet-ázsiai párás levegőt, finom porréteget hozva magukkal. Mindez igen kedvez a rizs árasztásos természetének, s a nagyobb terméshozamával nagyobb népesség eltartásának, összehasonlítva pl. a búzával. A mezőgazdaság és népesedés ilyen történeti összefüggésrendszerét felvázolva Vietnam, de legalábbis annak északi része, egyértelműen a térséghez tartozik, ám Mongólia nem. A Sárga-folyó és a Jangce környékén kialakult korai civilizáció északi és nyugati határait immár kulturális értelemben is a hegyek, fennsíkok és sivatagok alkották (HORVÁTH G. 1988a; GYURIS F. 2011 p. 145–146.; FAIRBANK, J. et al. 1973).

A legnagyobb gondot éppen az okozza, hogy sokszor már a földrajzi meghatározás is politikai államalakulatokból indul ki, – módszertanában nacionalista (SMITH, A. 1983 p. 26.) – holott ezek feltétlenül az előbbieket befolyásolta alatt jöttek létre. Gondoljunk éppen a Selyemút ellenőrzésére, Tibet, Mongólia és Hszincsiang meghódítására a Csin-dinasztia idején, amikor ez utóbbiak még sokkal inkább Közép-Ázsiához tartoztak. A nem Han, multietnikus Kína fogalma is ekként jelent meg először, mint birodalmi koncepció, de gondolhatunk a Mongol Birodalom felőli gyakori támadásokra és az ezzel szembeni védekezésekre is. Maga a történetírás is megoszlik annak tekintetében, hogy a kolonialista Belső-Ázsia kifejezést hogyan értelmezi egy mai geopolitikai vagy földrajzi Közép-Ázsia koncepció fényében. Annak kérdése azonban, hogy az említett területek – történeti vonatkozásban a brit, orosz és kínai birodalmak versengése kapcsán – Közép-Ázsiához tartoznak-e nem kérdéses (JORDÁN Gy. 1999; LAMB, A. 1960; VAN WALT VAN PRAAG, M. 1987). Egy másik probléma a kizáró kategóriák létrehozásának kényszere. Amennyiben Tibetet, Mongóliát vagy a Góbi és a Takla-Makán sivatagot nem soroljuk sem Kelet-Ázsiához, sem Közép-Ázsiához, sem Dél-Ázsiához, akkor önálló természetföldrajzi területi egységet kell alkotnunk: Belső-Ázsiát. És ezzel megint az ismeretelméleti dilemmához érkeznénk: a tájak vagy régiók jellemzőinek csoportosítása vagy a meglévő harmonikus egységek adják a kiindulópontot?

Természetföldrajzi értelemben legalábbis egyértelmű, hogy az északi tajga és tundra valamint a nyugati hegyek és sivatagok már nem tartoznak az évezredek óta hordalékot felhalmozó nagy folyók alkotta területekhez. Fiziográfiai értelemben tehát Mongólia semmiképpen sem tarthat számat a Kelet-Ázsiához való besorolásra. A tájat azonban még így leszűkítve is fennállnak meghatározó különbségek: északkeleten pl. a szárazföldi éghajlat okoz hosszú és hideg teleket, körülölelve a Sárga-tengert és a Koreai-félszigetet. Mindez olyan helyi különbségekhez vezet, melyek egészen más regionális felosztást tesznek lehetővé a tágabb térségen belül, mint amit a politikai-adminisztratív állapot ad. Dél-Korea, Japán déli és Kína délkeleti részei sokkal párásabbak, s Tajvan egyenesen forró égvövi éghajlatú; de legalább ennyire fontos szempont a partvidék és kontinens szétválasztása is (BLIJ, H.–MULLER, P. 2010 p. 460).

A politikai akarat politikai entitásokhoz köthető, így feltehető lenne, hogy a természetföldrajzi sokféleség itt nem érvényesül, ám éppen Kína cáfol rá erre, hiszen még népesedéspolitikáját is áthatják a földrajzi szempontok. Elsőként érthető okokból a termékenységet befolyásoló döntések és a szélsőséges népsűrűség béli különbségek összefüggése juthat eszünkbe, de Tibet kapcsán már migrációs politikai kérdések is jelentős földrajzi különbségeket mutatnak. Nem teljesen indok nélküli tehát a térséget nem csupán államhatárok szerint meghatározni. Nincs hiánya az összefüggéseknek, melyek még politikai értelemben is szűkebbre húzzák a terület határait. Kína történetileg, kulturálisan és gazdaságilag is egyértelműen a három nagy folyórendszer köré épül, melyek a Sárga-folyó északon a Kunlun hegységtől nyugatra a Sárga-tengerig, a Jangce Tibettől a Kelet-kínai-tengerig, s a Hszi, ami Gyöngy-folyóként a Dél-kínai-tengerbe torkollik (ARREOLA, D. et al. 2007 p. 621).

A TERMÉSZETI ERŐFORRÁSOK ÉS NEMZETGAZDASÁGOK KÖZÖTTI KAPCSOLAT MINT RÉGIÓFORMÁLÓ ERŐ

Ugyancsak meghatározó ereje van a földrajzi tulajdonságoknak a népesedésen keresztül a térség alakulását és helyzetét tekintve. A rengeteg hegy és fennsík Kelet-Ázsiában azt eredményezi, hogy kevés a megművelhető terület, így Kína lakossága elsősorban a keleti folyómedrek üledéket felhalmozó, termékeny területein összpontosult mindig. Kelet-Ázsiában ugyanakkor az erősen tagolt hegyvidékek közötti medencék is rendkívül sűrűn lakottak, nemcsak a tengerparti alföldek. Az erdők ugyancsak bőséges forrást biztosítanak a térség összes országa számára, s Japán máig meg is őrizte erdeit, növekvő faigényét rendszerint behozatalból pótolva (COHEN, D. et al. 2001; MAFF 2014).

Különösen érdekes ez utóbbi tény annak fényében, hogy Japán szinte minden ásványkincset, energiahordozót nélkülöz. Jóval kevésbé egyértelmű tehát a térség koherenciája az ipari fejlődése mögött meghúzódó természeti erőforrások tekintetében. Habár a nyolcvanas évektől igen erős ipari-gazdasági fejlődést tapasztalunk az itt található egyes országokban, s a térségi meghatározás egyik legfontosabb eleme éppen a gazdasági centrummá válás lett, a mögöttes adottságok, azok különbségei szembeötlőek. Kína számtalan és nagymennyiségű erőforrással rendelkezik: a legnagyobb széntermelő a világon, majdnem annyi szenet termel, mint a világ többi állama együttvéve, (US EIA 2012) a negyedik nyersolaj termelő, (CIA 2016) van gáz forrása is, valamint vas, volfrám, mangán, molibdén, magnézit, ólom, cink és réz is bőségben áll rendelkezésre. Koreában és Japánban van ugyan némi szén, a Koreai-félszigeten volfrám, arany és ezüst, Japánban ólom és ezüst, de alapvetően nem sok, s Japán már a 19-20. század fordulója óta a természeti erőforrások behozatalára szorul (YASUBA, Y. 1996). Az is fontos tény, hogy – ellentétben más országokkal – a gazdasági teljesítményt sem az utóbbi két országban, sem Tajvanon mindez nem korlátozta (AUTY, R. 2002). Kelet-Ázsia tehát, mint ipari magterület jól értelmezhető gazdasági régió, ám az ipar fejlődését szolgáló földrajzi különbségek, így a nyersanyagforrások tekintetében már korántsem egységes.

Kína számára a három nagy és sokezer kisebb folyó, évezredek óta képezi alapját a gazdaságnak; szolgálja az öntözést, a vízerőműveket és a közlekedést, szállítást. A világ legnagyobb vízerőműve 2017-ben a Három-szurdok-gát (HIVISTENDAHL, M. 2008) a Jangcén, s a világ leghosszabb mesterséges vízi útja az 1776 km hosszú Nagy Csatorna, ami 1400 éve Peking és Hangcsou között épült (BENN, C. 2002). A térség számára ugyancsak jelentős forrás a tenger: Japán 1988-ban a világ legnagyobb halászati iparával rendelkezett, 11,6 millió tonna éves kapacitással, azóta a hatodik helyre csúszott vissza, s 2012-ben Kína állt az első helyen 13 869 604 tonna termeléssel (BIANCHI, G. et al. 2014 p. 10).

Joseph Whitney (1980 p. 101) úgy határozza meg Kelet-Ázsiát, mint egy évszázadok alatt kialakult erőforrás-gazdálkodási rendszert. A világ népességének huszonöt százaléka és a megművelt területek hét százaléka koncentrálódik Kína, Korea és Japán alkotta területen. A természetföldrajzi tulajdonságok közül nem lehet egy-két jellemzőt kiválasztani, ami egy pontos földrajzi területet határolna körül, különösen nem egy ilyen nagyságú nagyrégió esetében. Kétségtelen, hogy a gazdálkodás, mezőgazdaság feltételeit a természeti tulajdonságok adják, de egy gazdasági történeti fejlődés által létrehozott kulturális egység ebben az esetben több különböző táj egységeként valósult meg. Ráadásul ezek a feltételek olyan népsűrűséget és urbanizációt hoztak létre, amelyet az ipari forradalomig a világ más tájain nem találhattunk. Mindez az ökoszisztéma teljes átalakításával járt együtt: az erdőirtás,

ami a gazdálkodás alapját képezte korszakokon át, talajeróziót, áradásokat és súlyos aszályokat okozta is. A legsajátságosabb ugyanakkor éppen az, hogy az instabil állapot évszázadokon keresztül fennmaradt anélkül, hogy ökológiai katasztrófához vezetett volna.

Whitney ezen a ponton fogalmazza meg a számunkra legfontosabb kapcsolatot kultúrrégió és a természeti táj között: az erőforrás gazdálkodás hosszú történeti fejlődésen ment keresztül ahhoz, hogy egy egységes kultúrát hozzon létre, melyben a megfelelő helyválasztás, az öntözőrendszerek fenntartása, ill. általában az energia, víz és ásványkincs-gazdálkodás, ember és természet közötti harmonikus viszonyrendszere kialakult. A kétezer éves öntözés, mely nem csupán a mezőgazdaságot tette hatékonyá, hanem az áradások kockázatát is csökkentette, egy rugalmas és önfenntartó rendszer volt (ROSSABI, M. 2014 p. 5–35). Nem csoda, hogy annak akárcsak átmeneti elhanyagolása is, egy egész dinasztia bukásához vezetett: nem működött a gazdaság, csökkent a bevétel, áradások pusztítottak és vízben tenyésző fertőzések – s a Jüan dinasztia uralma a végéhez közeledett (ROSSABI, M. 2014 p. 228). Így válik érthetővé földrajz és állam kapcsolata, s ha még azt is figyelembe vesszük, hogy éppen a dinasztia-alapító Kublaj kán volt az, aki a máig fennálló provinciális rendszert létrehozta, akkor a régió szűkebb értelme is kezd körvonalazódni (JORDÁN Gy. 1998).

GEOMORFOLÓGIA ÉS ÉGHAJLAT SZEREPE A TÉRSÉG FORMÁLÁSÁBAN

Az erőforrások és felhasználásuk tehát az első lépés, hogy a földrajzi adottságok és a régió közötti kapcsolatot, s ezen keresztül a térség fizikai körvonalait leírjuk. A Pacifikus, Eurázsiai és Indiai lemezek által határolt ütközési zóna alakította a terület földrajzi arculatát, hozta létre az elkülönülő geomorfológiai régiót, s választotta el a többi eurázsiai térségtől. A sakktabla mintázat, ami az összeütközésből kialakult egyértelműen meghatározta Kelet-Ázsia társadalmát, erőforrásainak kezelését és egyben egy erős regionális tudatnak a kialakulásához, valamint nagymértékű elszigeteléshez vezetett (WHITNEY, J. 1980 p. 102). Természetesen a számtalan jellemző egyben számtalan alrégiót különít el. Még a legnagyobb általánosítás is legalább két zónába sorolná a térség klímáját: Mandzsúria, a Koreai félsziget nagyobb része, Hokkaido és Honshu északi része száraz kontinentális éghajlatú, míg Kína déli alföldjei és Korea, valamint Japán déli területei párás szubtrópusi éghajlattal jellemezhetőek.

Ez a csoportosítás alapvető széttagoltságot eredményez a mezőgazdasági feltételek mentén, ám mégsem okoz törést a térségben. A finom sárga port hordozó szél által felhalmozott löszön kialakult talaj Kína északi részének nagyobb részét vastagon beborítja. Ez, az öntözéssel kiegészítve igen termékeny talaj adta az alapját Kína évszázados kultúrájának, s okozta számtalan problémáját is. A talajerózió következtében a hordalék a folyómedrekbe került, csakhogy Kínában a folyók, de különösen a Sárga-folyó mentén az árvíz elleni gátakat olyan közel építették a folyó medréhez, olyan szűkre szabták az árteret, hogy a folyók medertalpa felmagasodott, ezért a gátakat tovább kellett emelni. A folyók így azonban magasabbra kerültek a talajszintnél, amikor a gátak végül mégis átszakadtak s elöntötték a termőföldeket, egyre nagyobb kárt okoztak (ZHU, X.–REN, M. 2000). Korea félszigete s főként Japán egészen más problémával küzdött: alapvetően hegyvidékes, terméketlen a táj, a folyók gyorsak és rövidek, csupán Tokió, Nagoja és Oszaka környékén keletkezett hordalékos talaj.

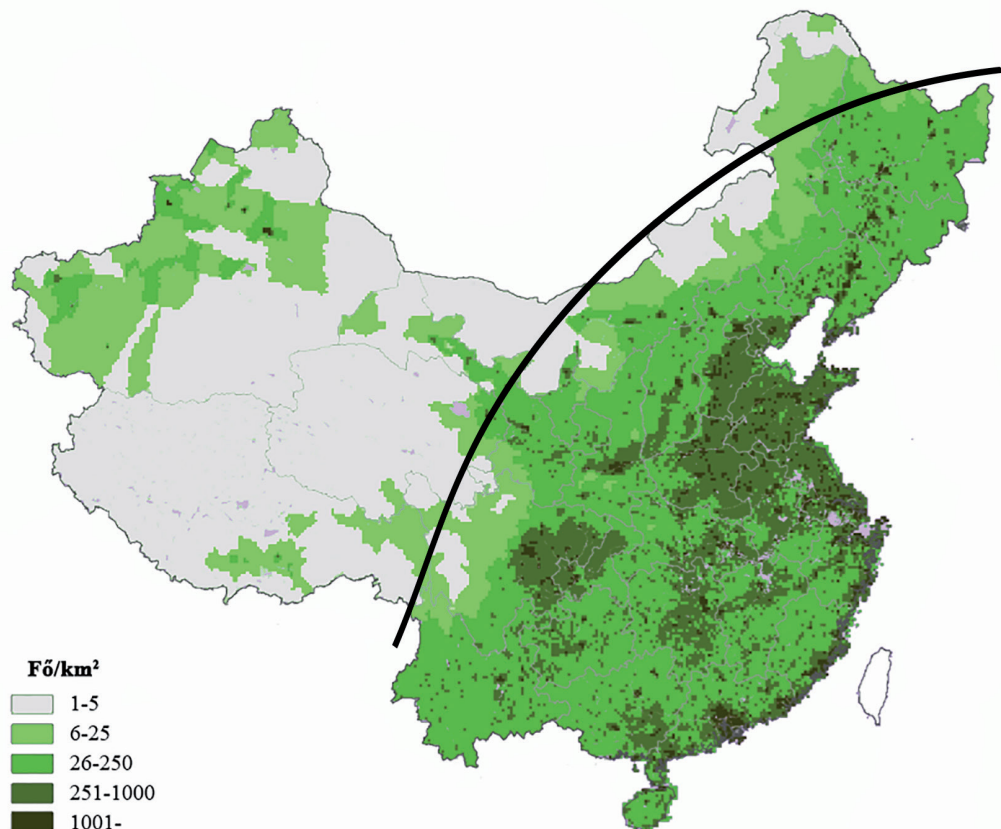
A térség morfológiai határai tehát keleten az óceán, északon a sztyepp, nyugaton pedig a hegyek és a sivatagok. Ugyanakkor a földrajzilag rendszerint Kelet-Ázsiához sorolt Északkelet-Kína jó része is

sztyepp, s éppen ezért kérdéses betagolása. Délen ráadásul már leginkább csak a forró égövi éghajlat lehet ilyen egyértelmű választóvonal. Egységes ökoszisztémaként leírva Kelet-Ázsia éghajlatát, a legfontosabb fizikai jellemzők a következők: telente Kelet-Szibéria felett magasnyomású légrendszer alakul ki, ami száraz, hideg levegőt hoz a térség túlnyomó részébe, kivéve ott, ahol a kifelé áramló légrétegek áthaladnak a tenger felett, majd újra szárazföldre érnek. Ilyen a Japán-tenger, a világon talán a legnagyobb havazásokat okozva Japán nyugati partjain. Nyáron az alacsony nyomású levegő meleg, párás időt eredményez a partvidékek felett, de a kontinens belső részeiben hamar kiszárad, s északnyugat fele haladva az esők egyre ritkábbakká válnak.

Az évi csapadék tehát szinte folyamatosan nő dél felé haladva, míg a talajszint folyamatosan emelkedik nyugat felé haladva (DOMRÓS, M.–PENG, G. 1988 p. 169). Mindez két alapvetően elkülönülő mezőgazdasági térséget hozott létre Kínában: egy vegyes farmergazdálkodás jellegűt a délnyugati területeken és egy intenzív jellegűt az alföld többi részén (HORVÁTH G. 1988b p. 3.; NEEDHAM, J. 1986 p. 110). Ám ez a két terület együtt még így is jól elkülönül a mai Kína hegyvidéki és sivatagos részeinek oázisokkal tarkított pásztorkodó gazdálkodásától, (WHITNEY, J. 1980 p. 105) s a magasabb népsűrűség is pontosan fedi az így körülhatárolt térséget, nagyjából a Hejlungcsiang–Jünnan tartományok között húzható képzeletbeli vonalnak megfelelően (NAUGHTON, B. 2007 p. 18–19).

1. ábra – A népesség eloszlásának határa Kínában: a vonaltól balra népesség 6%, földterület 60%; a vonaltól jobbra a népesség 94%, földterület 40% (saját szerkesztés)

Figure 1. – The population distribution boundary in China: left of line 6% of population, 60% of lands; right of line 94% of population, 40% of lands (own edition)

MEZŐGAZDASÁG ÉS TÖRTÉNELEM REGIONÁLIS ÖSSZEFONÓDÁSA KÍNÁBAN

Itt valójában elérkeztünk egy olyan történeti képződményhez, ami Kína belső területeit különíti el a nyugati és északnyugati területektől, s amit Belső-Kínának, angolul *China Proper*nek nevezünk. A kifejezés ugyan történeti, – a Csing dinasztia korai szakaszában jelent meg az angol nyelvben –, ám a tizennyolc eredeti provincia meghatározása, vagy a belső, a kínai civilizáció gyökereit jelentő területek és a periféria közötti földrajzi határvonalak meghúzására igen alkalmas. Így persze egy összetett regionális kategóriát kapunk, aminek célja leginkább politikai, hiszen Kína 17-18. századi birodalmi politikáját állítja párhuzamba a nyugati gyarmatbirodalmakkal, ám kulturális, történelmi, nyelvi és földrajzi értelemben is fedi azt a területet, amit igyekszünk leírni Kelet-Ázsia nyugati részeként (HORVÁTH G.–PROBÁLD F.–SZABÓ P. 1998; HARDING, H. 1993 p. 601).

Valójában éghajlat, mezőgazdaság és történelem szétválaszthatatlan szimbiózisban alakította a nagyrégió Kínán belüli határait. Mikor hidegebbre fordult az időjárás, az északi nomád népek délebbre hatoltak, s ezzel a han populációt is arra készítették, hogy délebbre vándoroljon, míg melegebb időjárással jellemezhető korszakokban a kínai népesség és a mezőgazdasági kultúra is újra északi, néha nyugati, területeket hódított vissza. Az ősi Kínát egészen a kései nyugati Csou-dinasztia idejéig hideg éghajlat jellemezte; ennek s később, a 12. századi birodalomnak a felbomlását közvetlenül okozó mongol törzsek délre törését is a hideg okozta. Ezzel ellentétben az első századtól a felemelkedés, a Han birodalom fényességének hátterében a meleg időjárás állt (POLONYI P. 1994; ELVIN, M. 2004 p. 5–6).

Nézzünk egy kicsit más szemmel a nagyrégióra. Vizsgált területünk, amit a hegyek, a sivatagok és a füves sztyeppék s persze keleten a tenger határolnak körül, eredendően erdő borította táj volt. Igaz, ezt az észak-déli éghajlati különbségek alapján lombhullató és örökzöld területekre oszthatjuk ketté, s még így sem teljesen homogén régiókat kapunk. Ha florisztikai szempontból közelítenénk a kérdést, akkor a *kelet-ázsiai flórabirodalom* valamivel tágasabb határokat kapna, hiszen az olyan ősi nyitvatermők és fás növények otthona, melyeket nem pusztítottak el a pleisztocén jégkorszakok. Ilyetén formán mára északon Szibéria és Szahalin déli részei, valamint délen Mianmar és Vietnam legészakabbra fekvő részei is ide tartoznának. Van is ilyen leírás: Ronald Good felosztása szerint az említett déli területek ugyan nem, viszont a Himalája ide sorolható (GOOD, R. 1974 p. 29; IWATSUKI, K. 1995; WU, C. 1998).

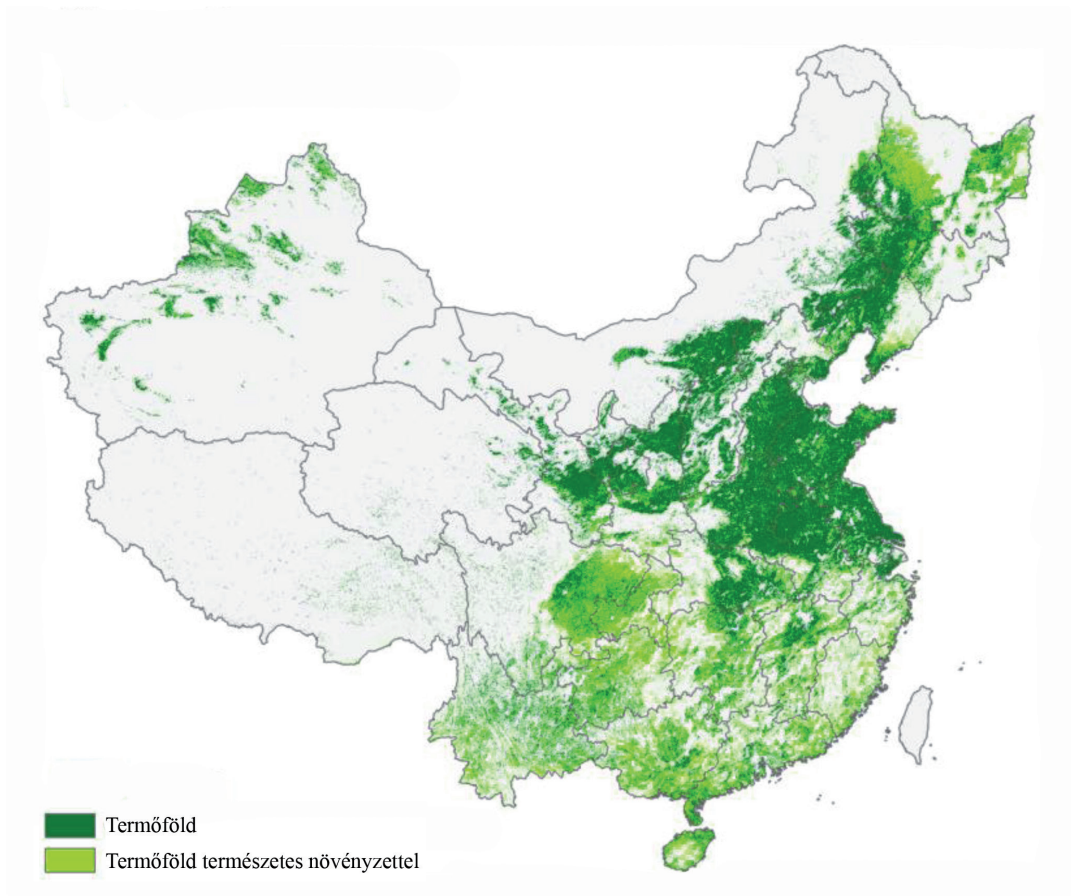
Kína történelme viszont annak korai szakaszában egyértelműen az erdőirtáson alapult. Ezt tekintették a civilizáció kiindulópontjának, hiszen így nyerhettek megművelhető területeket, jutottak tüzelő- és építőanyaghoz, s így tarthatták távol az ott lakó rossz szellemeket, ill. a fosztogató ellenséget (ELVIN, M. 2004 p. 20, 78). A Szung-dinasztia óta tartó egy évezred alatt pedig ez a terület segítette létrehozni a világ legnagyobb eltartóképességű földjét, ami pedig óriási mértékű és egyre intenzívebbé váló földhasználatot jelentett, különösen a Csing-dinasztia 1644 utáni időszakában.

Az alacsonyabb csapadékú területeken, ahol a cserjék és a fűvek dominálnak, így északnyugaton, a növényi massa nagyobb része a talaj alatt található gumók és gyökök formájában, s mivel a nedvesség a talajban felfelé áramlik, az gazdag tápanyagokban. Ezzel ellentétben a csapadékosabb, erdős területeken a növényi massa nagyobb része a talaj felett van, s annak kiirtásával a tápanyag is távozik, a talaj savassá, terméketlenné válik. A történelem során az erőforrások kiapadását és az

ökológiai rendszer rugalmatlanságát csupán az infrastruktúra és az intézmények fejlődése ellensúlyozta; ám az utóbbi két évszázadban a karbantartás hiánya már jelentős válsághelyzet kialakulásához vezetett. Mindezen emberi beavatkozás, s az a tény, hogy a csapadék eloszlása ott egyenetlenebb, jelentős termelékenység béli különbséghez, s óriási aszályokhoz vezetett az észak, északkeleti térségben. Kiegészül mindezt azzal, hogy bár az áradás veszélye természeti okok miatt délen nagyobb, az említett magasabb folyómedrek következtében mégis északon okoz komolyabb károkat. A különbség oly nagy, hogy míg északon a búza, kukorica, rizs, édesburgonya és szójabab évi hozama hektáronként kettő-négy tonna, addig ez az érték Hainan szigetén 12 tonna fölött van (XIAO, L. 2015 p. 11 900; LI, L. 2007 p. 30).

2. ábra – A termőföldek elhelyezkedése Kínában (saját szerkesztés)

Figure 2. – Croplands in China (own edition)

Kína belterületeinek egységét tehát két szempont alapján is megfogalmazhatjuk. Az egyik, hogy elég a csapadék a mezőgazdasági termeléshez, amit nagyjából évi min. 350-400 mm-ben határozhatunk meg – még akkor is, ha ez csak a kultúrnövények egy nagyon-nagyon szűk rétegének termesztésére elég. A másik szempont, hogy elég sík a felszín – figyelembe véve, hogy Kína keleti részén nemcsak sík területeken természetesen növényeket –, ami lehetővé teszi a többlettermelést, valamint annak elszállítását a piacokra és magtárakba. Ez utóbbival persze nem a gazdálkodó, hanem a négyezer éven át uralkodó osztályokat szolgálva. Már a fosszilis energiaforrásokat és műtrágyákat megelőző Csing időszakban is elképesztően magas volt a népsűrűség: 400 fő/km² északon és 800 fő/km² délen (PERKINS, D. 1968 p. 212). Ez az intenzív mezőgazdasági zóna azonos az említett

Belső-Kína vagy *China Proper* elnevezésű területtel, ami etnikailag is nagyjából homogén. Ez egy erősen átalakított ökológiai táj és a nagymértékű tápanyag újrahasonosításon alapuló mezőgazdaság, valamint az egységnyi területre és az egységnyi kibocsátásra jutó munkaráfördítés nagyon magas mennyisége jellemzi. Legalább ennyire fontos a már emlegetett öntözés, ami egyszerre szolgálja a termelésnövekedést valamint az elvesztegetett ökológiai pufferek ellensúlyozását.

Mindez a domináns kertészkedő ökoszisztémában azt jelentette, hogy a földek állandó használata kevés újat, s kevés igavonó állatot tett szükségessé, de az öntözés nem csupán a rizstermesztést szolgálta, hanem a hullámzó éves csapadékmennyiséget is kiegyenlítette, s a környező levegő és a gyökérzet hőmérsékletét is hűtötte, csökkentve ezzel a szénhidrát veszteséget, s növelve a termelékenységet. A munkaiigényes komposztálás, a disznótartáshoz köthető trágyázás és a folyók termékeny hordaléka, a tápanyagforrások integrált területi gazdálkodása: mindez hozzájárult a tápanyagkörforgás és utánpótlás fenntartásához (CHAN, Y. 2015).

Ennek az ökológiai zónának a kettéválasztása tehát nem csupán az éves csapadékmennyiség mentén vagy a domináns erdő-típusok szerint lehetséges, sőt az utóbbi sem két homogén területet jelent, s a csapadék is igen változatos. Az északi terület a maga viszonylag csekélyebb évi 350-600 mm esőzésével száraznak tekinthető, ráadásul a csapadék mennyisége évről évre igen eltérő lehet. A mezőgazdaság gondjait itt évezredek keresztül a felszíni vízkészletek hiányos volta okozta, ami miatt a kimaradó esőzéseket öntözéssel kell pótolni (GE, Q. et al. 2005; FAN, K. 2015). Olyan termények jellemezték ezt a térséget, amik számára elégséges a nyári nagy esőzések biztosította csapadék, mint a köles, az árpa, a búza és a cirok, majd Amerika felfedezése után a kukorica és az édesburgonya: az éves csapadék 60-75 százaléka ugyanis júniustól augusztusig hullik le. A domborzati viszonyok azonban tökéletesek, különösen az Észak-kínai-síkságon, mind a termesztés, mind pedig a szállítás szempontjából.

Belső-Kínának a déli része éppen ellentétes ezzel: a csapadék nagy mennyiségű, évi 600-2000 mm között hull (YANG, F.–LAU, W. 2004). A hosszabb növekedési időszak és a melegebb idő igen kedvező a valaha is kialakult leghatékonyabb termesztésnek, a teraszos rizstermesztésnek. Erre a bőséges forrásra támaszkodva jöttek létre az első birodalmak négyezer éve, majd azt követően, többségében egy adószedő rendszerre, ill. bérleti díjakra alapozták gazdaságukat. A Csing-dinasztia idején a földek kb. harminc százaléka bérlet volt, s a gabonára kivetett adó hat és tíz százalék között mozgott (PERKINS, D. 1968 p. 113, 176). Mindez a bérelő családoknak egy olyan piaci alapú társadalmi rendszerét hozta létre, ami egyben Belső-Kína területi tagozódásának is egy árnyaltabb regionális rendszerét alakította ki az idők folyamán.

KÖZIGAZGATÁS ÉS GAZDASÁGI TÉRSÉGEK ÁTFEDÉSE A TÖRTÉNETI KÍNÁBAN

William Skinner (1977; 1985a; 1985b; SKINNER, W. et al. 2000) a hierarchikus regionális tér nyolc szintjét tudta elkülöníteni az intenzív mezőgazdasági területen belül. Mind rendelkezik fejlettebb központtal és fejletlenebb rurális perifériával, s minden egyes régió további alrégiókra osztható. A legfelső szinten kilenc fiziográfiai nagyrégió található, sajátos topográfiai jellemzőkkel, s viszonylag alacsony szintű kereskedelemi kapcsolatokkal és vándorlással egymás között. Mindez a gyér kapcsolat is elégséges volt azonban, hogy az egyes kelet-ázsiai birodalmak egységes politikával összetartsák

a teljes területet. Meg kell jegyezni azonban, hogy egyik ilyen ökológiai terület sem egyezett sem a Jüan-dinasztia tizenkettő, sem a Csing-diansztia tizenhét provinciájával, sem a jóval korábbi Han-dinasztia tizenhárom közigazgatási körzetével; annak ellenére, hogy a kínai közigazgatás már a kezdetektől sokszintű rendszert fejlesztett ki.

A Jüan-dinasztia, mely a legbonyolultabb közigazgatási szervezetet hozta létre, 185 felügyeleti körzetet (lu) alkotott meg, melyek 60 magasabb szintű felügyeleti körzetbe tagolódtak (tao), amiket pedig egy-egy rendteremtési bizottság felügyelt (hszüan-vei szu). Mindez együtt 12 protoprovinciába szerveződött. A Jüan-kori Kína ráadásul valójában három különféle provinciát alkotott meg, melyek átfedték egymást: 12 általános közigazgatási körzetet, három cenzori ellenőrzésű és hat katonai kontrollt szolgáló provincia létezett ekkor (HUCKER, C. 1975 p. 312–313). Az ökológiai, helyi gazdasági alrégiók és az államigazgatás alapvetően eltérő dinamika mentén formálódott, hiszen a földrajzi adottságok és az adószedés vagy katonai ellenőrzés, majd a mongolok által bevezetett törzsi szerveződés, egészen eltérő mozgatórugók voltak. Ez utóbbiak a sztyepei népek hódításától kezdve már a tradicionális kínai közigazgatási szerveződést is ellenőrizték, hiszen az új és idegen uraknak nem volt akkora számú és olyannyira felkészült hivatalnokserege, mint a megelőző dinasztiáknak. Kénytelenek voltak tehát megtartani a korábbi hivatalnokokat, noha nem bíztak bennük (ROSSABI, M. 2014 p. 219). Mindez az integráció általános kérdései felé mutat (LŐRINCZNÉ 2009, 2011).

A mongolok túlszervezésétől eltekintve az adminisztratív kerületek kölcsönösen elkülönültek egymástól, nem volt átfedés az egyes szinteken. Ezzel ellentétben a piaci kerületek, melyek ugyan tartalmaztak alacsonyabb szintű körzeteket, s melyeknek voltak városi központjaik, átfedték egymást. Mindez a legalacsonyabb szintekig, a faluközösségekig és a sajátos, oikosz jellegű háztarásig osztható tovább, s éppen ezek azok a szintek, ahol a kultúra terjedése zajlott, létrehozva egyúttal egy nagyobb kultúrregiót. Minden földrajzi terület a gazdasághoz, a történelemhez és a kultúrához kapcsolódik tehát, így adhatunk kiindulópontokat a kelet-ázsiai makrorégió körvonalazásához.

ÖSSZEGZÉS

Átfogó földrajzi regionális körülhatárolást kaphatunk természeti és társadalmi szempontok szerint is, de ezeket előre meg kell határoznunk, s így az ismeretszerzés elméleti csapdájába esünk: amit keresünk, azt eleve megadtuk már. A régiót persze sokan meghatározták már korábban, s ez is lehet kiindulópont. A földrajzi szempontok szinte végtelenek: az éghajlat egésze vagy egyes összetevőitől kezdve a mezőgazdaságon át a társadalomföldrajzig. Fontos azonban kihangsúlyozni, hogy az egyes szempontok szerinti régiók körvonalazása csupán statikus leírása egy folyamatosan változó jelenségnek, míg ezzel szemben az értelmezés több eltérő szempontrendszer egybevetését jelenti, s általában gazdaság- vagy geopolitikai célja van. Nem mindegy, hogy meghatározni, és ezzel értelmezni akarunk egy teret, vagy egy már adott teret, annak összetettségét akarjuk feltárni, s ezzel az alapvető szemléletbeli különbséggel nem feltétlenül adunk egyben tudományági körülhatárolást. Természetföldrajzi értelemben egyértelmű, hogy a táj fogalma kerül a központba, annak sokszínűségével, de ugyanez elmondható a szerves gazdasági körzetekről is (APPADURAI, A. 2008).

Kelet-Ázsiában szorosan összefonódik a földrajzi tájak és a gazdasági, közigazgatási vagy éppen politikai makro és mikrorégiók fejlődése. Mindazonáltal mégsem lehet az egymásra hatás egyértelmű

logikai láncát meghatározni, sem magának a területnek a makroregionális térben való elkülönítését elvégezni egyik dimenzió vagy jellemző-csoport fölérendeltsége mentén sem. Különösen ellentmondásos az a tény, hogy bár a politikai térség mai államai igen eltérő éghajlati, morfológiai és egyéb természetföldrajzi tulajdonságokkal rendelkeznek, a történelmi kapcsolatok mindezek ellenére hasonló gazdálkodási formákat alakítottak ki. Ezen ellentmondáson belül ugyan kiemelhető Belső-Kína elsősorban észak-déli tagoltsága, ahol a történelmi fejlődés átfedte a természeti különbségeket, s ennek következményeként a környezethez való viszony mentén újabb differenciálódást idézett elő. A térség koherenciájának kérdéseként azonban a természeti táj és gazdaság kapcsolatában fellelhető közös kulturális elem a meghatározóbb szempont.

*Koudela Pál, tanszékvezető főiskolai tanár
Kodolányi János Egyetem, Nemzetközi Tanulmányok és Történelem Tanszék
pkoudela@kodolanyi.hu*

FELHASZNÁLT IRODALOM

- APPADURAI, A. 2008: *Különválások és különbségek a globális kulturális gazdaságban*. In: NIEDERMÜLLER P. (szerk.): *Sokféle modernitás. A modernizáció stratégiai és modelljei a globális világban*. L'Harmattan, Budapest, pp. 238–262.
- ARREOLA, D. D.–SMITH DEAL, M.–PETERSEN, J. F.–SANDERS, R. 2007: *World Geography*. Evanston, McDougal Littell, 900 p.
- AUTY, R. M. 2002: *Natural Resources and Development: Comparison of Bangladesh and South Korea*. Tijdschrift voor economische en sociale geografie, 93. évf. 3. sz. pp. 242–253.
- BENN, C 2002: *China's Golden Age: Everyday Life in the Tang Dynasty*. Greenwood Press, New York, 344 p.
- BIANCHI, G. et al. 2014: *World review of fisheries and aquaculture*. In: ABADOUCH, L. (szerk.): *The State of World Fisheries and Aquaculture 2014*. FAO, Rome, pp. 3–99.
- BLIJ, H. J. DE–MULLER, P. O. (2010): *Geography. Relams, Regions and Concepts*. John Wiley & Sons, Jefferson City, 695 p.
- CHAN, Y. L. W. 2015: *Building and Gardening Practices in Eighteenth-Century Yangzhou: The View from Li Dou's The Pleasure Boats of Yangzhou (Yangzhou huafang lu, 1795)*. In: ALTENBURGER, R.–WAN, M. B.–BORDAHL, V. (szerk.): *Yangzhou, a Place in Literature: The Local in Chinese Cultural History*. University of Hawaii Press, Honolulu, pp. 152–172.
- CIA 2016: *The World Factbook. Country Comparison. Crude Oil Production*. <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2241rank.html#ch> Letöltve: 2016. 05. 20.
- COHEN, D.–GASTON, C.–KOZAK, R. A. 2001: *Influences on Japanese demand for wood products*. Forest Products Annual Market Review, 2000 – 2001. United Nations Publications, 54. évf. 3. sz. pp. 33–42.
- DOMRÖS, M.–PENG, G. 1988: *The Climate of China*. Springer-Verlag, Berlin, 371 p.
- ELVIN, M. (2004): *The Retreat of the Elephants. An Environmental History of China*. Yale University Press, New Haven, 593 p.
- FAIRBANK, J. K.–REISCHAUER E. O.–CRAIG, A. 1973: *East Asia: Tradition and Transformation*. Houghton Mifflin, Boston, 969 p.
- FAN, K. 2015: *Climate change and Chinese history: a review of trends, topics, and methods*. WIREs Clim Change, 6. évf. 2. sz. pp. 225–238.
- GE, Q. et al. 2005: *Reconstruction of Historical Climate in China: High-Resolution Precipitation Data from Qing Dynasty Archives*. Bulletin of the American Meteorological Society, 86. évf. 5. sz. pp. 671–679.
- GOOD, R. (1974): *The Geography of the Flowering Plants*. Longmans, London, 514 p.
- HAASE, G.–RICHTER H. 1983: *Current trends in landscape research*. GeoJournal, 7. évf. 2. sz. pp. 107–119.
- GYURIS, F. 2011: *A fejlettség regionális egyenlőtlenségei Kínában*. Tér és Társadalom, 21. évf. 3. sz. pp. 143–165.
- HARDING, H. 1993: *The Concept of 'Greater China': Themes, Variations, and Reservations*. The China Quarterly, 136. sz. pp. 660–686.

- HORVÁTH G. 1988a: *A Kínai Népköztársaság (Regionális természetföldrajzi vázlat)*. Földrajzi Közlemények, 112. évf. 3–4. sz. pp. 229–266.
- HORVÁTH G. 1988b: *Regionális gazdasági fejlettségi különbségek a Kínai Népköztársaságban*. Tér és Társadalom 2. évf. 3. sz. pp. 3–28.
- HORVÁTH G. et al. (szerk) 1998: *Ázsia regionális földrajza*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 628 p.
- HUCKER, C. O. 1975: *China's Imperial Past. An Introduction to Chinese History and Culture*. Stanford University Press, Stanford, 504 p.
- HVISTENDAHL, M. 2008: *China's Three Gorges Dam: An Environmental Catastrophe?* Scientific American, March 25, 2008. – <https://www.scientificamerican.com/article/chinas-three-gorges-dam-disaster/> Letöltve: 2016.11.10
- IWATSUKI, K. 1995: *Species diversity in East Asia in a global perspective*. In: Box, E. O. (szerk.): *Vegetation Science in Forestry: Global Perspectives Based on Forest Ecosystems of East and Southeast Asia; Papers from Four Symposia from the International Congress of Ecology, Yokohama 1990*. Kluwer Academic Publisher, Dordrecht, pp. 57–67.
- JAPAN COAST GUARD 2015: *Keeping the oceans safe and enjoyable for future generations!* <http://www.kaiho.mlit.go.jp/e/pamphlet.pdf> Letöltve: 2016. 05. 20.
- JORDÁN Gy. 1998: *Peking és a tartományok. A regionalizmus és a decentralizáció problémái Kínában*. Társadalmi Szemle, 2. sz. pp- 77–87.
- JORDÁN Gy. 1999: *Kína Története*. Aula, Budapest, 570 p.
- LAMB, A. 1960: *Britain and Chinese Central Asia: The road to Lhasa, 1767 to 1905*. Routledge, London, 388 p.
- LI, L. M. 2007: *Fighting Famine in North China: State, Market, and Environmental Decline, 1690s-1990s*. Stanford University Press, Stanford, 544 p.
- LŐRINCZNÉ B. E. 2009: *Az Európai Unió bővítései az integrációs elméletek tükrében*. Európai Tükör: Az integrációs stratégiai munkacsoport kéthavonta megjelenő folyóirata. 14. évf. 7–8. sz. pp. 69–90.
- LŐRINCZNÉ B. E. 2011: *The new dimensions in Croatian-Hungarian interregional relationship*. In: KOZMA G. (szerk.): *New Results of Cross-Border Co-Operation*. Didakt Kiadó, Debrecen. pp. 65–76.
- MINISTRY OF AGRICULTURE, FORESTRY AND FISHERIES 2014: *Annual Report on Forest and Forestry in Japan Fiscal Year 2014*. Forestry Agency, Japan, Tokyo, 34 p.
- NAUGHTON, B. J. 2007: *The Chinese Economy: Transitions and Growth*. MIT Press, Cambridge, 544 p.
- NEEDHAM, J. 1986: *Science and Civilization in China: Volume 4, Physics and Physical Technology, Part 3, Civil Engineering and Nautics*. Caves Books, Taipei, 931 p.
- NEEF, E. 1967: *Die theoretischen Grundlagen der Landschaftslehre*. Haack Gotha, Leipzig, 152 p.
- PAP N. 2005: *Ázsia politikai földrajza*. Alexandra, Pécs, 270 p.
- PERKINS, D. H. 1968: *Agricultural Development in China, 1368-1968*. Aldine Publishing Company, Chicago, 426 p.
- POLONYI P. 1994: *Kína története*. Maecenas, Budapest, 316 p.
- ROSSABI, M. 2014: *A History of China*. Wiley Blackwell, Chichester, 454 p.

- SKINNER, W. G. (szerk.): 1977: *The City in Late Imperial China*. Stanford University Press, Stanford, 824 p.
- SKINNER, W. G. 1985a: *Rural marketing in China: Repression and revival*. *China Quarterly*, 103. sz. pp. 393–413.
- SKINNER, W. G. 1985b: *Rural marketing in China: Revival and reappraisal*. In: PLATTNER, S. (szerk.): *Markets and Marketing: Proceedings of the 1984 Meeting of the Society for Economic Anthropology*. University Press of America, Lanham, pp. 7–47.
- SKINNER, W. G.–HENDERSON M.–JIANHUA Y. 2000: *China's fertility transition through regional space: Using GIS and census data for a spatial analysis of historical demography*. *Social Science History*, 24. évf. 3. sz. pp. 613–643.
- SMITH, A. D. (1983): *Nationalism and Social Theory*. *British Journal of Sociology*, 34. évf. 1. sz. pp. 19–38.
- SUMMERFIELD, M. A. 1991: *Global Geomorphology*. Pearson Education Limited, New York, 560 p.
- TROLL, C. 1950: *Die geographische Landschaft und ihre Erforschung*. *Studium Generale*, 3. évf. 4-5. sz. pp. 163–181.
- TURNER, M. G.–GARDNER, R. H.–O'NEILL, R. V. 2001: *Landscape ecology in theory and practice*. Springer, New York, 417 p.
- U.S. ENERGY INFORMATION ADMINISTRATION 2012: *International Energy Statistics*. <http://www.eia.gov/cfapps/ipdbproject/IEDIndex3.cfm?tid=1&pid=7&aid=1> Letöltve: 2016. 05. 20.
- UNITED NATIONS CONVENTION ON THE LAW OF THE SEA OF 10 DECEMBER 1982. http://www.un.org/depts/los/convention_agreements/texts/unclos/unclos_e.pdf Letöltve: 2017. 04. 7.
- VAN WALT VAN PRAAG, M. C. 1987: *The status of Tibet: history, rights, and prospects in international law*. Westview Press, Boulder, 381 p.
- WHITNEY, J. B. R. 1980: *East Asia, chapter 5*. In: KLEE, G. A. (szerk.): *World Systems of Traditional Resource Management*. Edward Arnold Publishers, London, pp. 101–129.
- WU, C. 1998: *Delineation and Unique Features of the Sino-Japanese Floristic Region*. In: BOUFFORD, D. E.–OHBA H. (szerk.): *Sino-Japanese Flora – Its Characteristics and Diversification*. University of Tokyo Bulletin 37. University of Tokyo, Tokyo, pp. 1–35.
- XIAO, L.–YANG X.–CAI, H.–ZHANG, D. 2015: *Cultivated Land Changes and Agricultural Potential Productivity in Mainland China*. *Sustainability*, 7. évf. 9. sz. pp. 11893–11908
- YANG, F.–LAU, W. K.-M. 2004: *Trend and variability of China precipitation in spring and summer: linkage to sea-surface temperatures*. *International Journal of Climatology*, 24. évf. 13. sz. pp. 1625–1644.
- YASUBA, Y. 1996: *Did Japan Ever Suffer from a Shortage of Natural Resources Before World War II*. *The Journal of Economic History*, 56. évf. 3. sz. pp. 543–560.
- ZHU, X.–REN, M. 2000: *The Loess Plateau – Its Formation, Soil and Water Losses and Control of the Yellow River*. In: LAFLEN, J. M.–TIAN, J.–HUANG, C.-H. (szerk.): *Soil Erosion and Dryland Farming*. CRC Press, Boca Raton, pp. 1–5.

